

verschillende afzonderlijke monumenten beschreven. Zo wordt er aandacht besteed aan de stadsmuur, het kasteel, de fortificatie van het kasteel, de oudste huizen van Wijk bij Duurstede, de Mazijk (een open plek in de stad), het dominicanessenklooster en de bouwgeschiedenis van het Ewouds- en Elizabethsgasthuis. In het oog springende monumenten als de Grote Kerk en het oude stadhuis ontbreken opvallend genoeg. De reden hiervan is dat als criterium voor opname in de bundel gehanteerd werd dat de gepresenteerde gegevens nieuw moesten zijn.

Deze bundel levert ongetwijfeld een bijdrage aan de stadsgeschiedenis in zijn algemeenheid en verschillende artikelen voegen daarenboven iets toe aan hun onderzoeksdiscipline. Toch is de vraag gerechtvaardigd wat er bij het bundelen van zulke specialistische artikelen over dezelfde stad precies beoogd wordt. Juist wanneer het (ver)nieuwe(nde) karakter van het onderzoek voorop wordt gesteld, wordt er een bundel voor specialisten gecreëerd. Dit boek is blijkens het voorwoord en de inleiding echter vooral geschreven om bij de inwoners en het gemeentebestuur de betrokkenheid met de stadsgeschiedenis te versterken. Deze dubbele opzet geeft de onderneming van deze bundel een wat halfslachtig karakter. Het is maar de vraag welk publiek deze publicatie zal vinden.

Maartje Janse

C. Lesger, L. Noordegraaf, e. a., ed., *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (NEHA-series III; Amsterdam: NEHA, 1999, 723 blz., f75,-, ISBN 90 5742 025 2).

Er is een kentering gaande in de vaderlandse economische geschiedenis. Ging gedurende enkele decennia de aandacht vooral uit naar macro-economische trends en grote lijnen — met De Vries' en Van der Woudes *Nederland 1500-1815* (Amsterdam, 1995) als monumentale climax —, thans staan instituties en personen in hun onderlinge relaties centraal. Hoewel pleitbezorgers van deze 'nieuwe' aanpak, althans voor wat betreft de Republiek, er zich niet altijd even bewust van zijn, sluit de recente heroriëntatie onder Nederlandse economisch-historici aan bij een huidige rage op internationaal vlak, de zogenoemde politieke economie. Een fraai voorbeeld van vernieuwing in deze geest in de economische geschiedenis van de Republiek vormt de onderhavige bundel, neerslag van een in november 1997 gehouden conferentie en geredigeerd door Clé Lesger en Leo Noordegraaf. De voor de politieke economie karakteristieke verstrengeling tussen economie en politiek blijkt al uit de titel, *Ondernemers en bestuurders*.

Als er ooit sprake was geweest van een kloek boek, dan geldt die omschrijving zeker voor dit werk. In meer dan 700 pagina's wordt de lezer getraakteerd op maar liefst 29 afzonderlijke *case studies* over de relatie tussen politiek en economie, in met name de zestiende en zeventiende eeuw, die veelal (22 van de 29 gevallen) ontleend zijn aan recent verdedigde, of nog voor te leggen dissertaties. Het is een bonte aaneenschakeling van bedrijfstakken, overheden en individuen. Er is veel Amsterdam, veel Haarlem, veel textiel, wat handel, weinig overkoepelend economisch beleid. De 29 afzonderlijke bijdragen zijn gerangschikt van Aten (Amsterdamse gilden en Zaanse nijverheid) tot De Wit (vissers en visserijbeleid in het Maasmondgebied). Het boek is als een collage waar alleen het alfabet van de auteursnamen enig houvast lijkt te bieden. Het is onbegrijpelijk dat de redacteurs niet eens geprobeerd hebben een thematische ordening aan te brengen, waardoor overigens 'hun' aanpak veel beter uit de verf zou zijn gekomen.

Lesger en Noordegraaf hebben wél gezorgd voor een uitvoerige inleiding waarin ze een on-

derscheid maken tussen twee invalshoeken, die van de beleidsmaker en die van de ondernemer. Bij de eerste gaat het om het in kaart brengen van het economisch-politiek instrumentarium dat overheidsinstellingen ter beschikking stond, bij de laatste om de mate waarin ondernemers zich met de politiek bemoeiden. De eerste invalshoek krijgt aanmerkelijk meer ruimte in de inleiding en laat zich lezen als een gids tot beleidsterreinen, instellingen en prioriteiten. De auteurs willen duidelijk hierdoor voorzien in de leemte opengelaten in De Vries' en Van der Woude's boek ten aanzien van het optreden van de overheid in het economisch leven van de Republiek. De (licht gechargeerde) conclusie is kernachtig: 'de Republiek raakte economisch vóór, omdat zij politiek achterbleef' (49). Dit klinkt leuk en overtuigend maar gaandeweg, verderop in het boek, krijgt de lezer de indruk dat het best meeviel met de achterlijkheid van 'de politiek' (zie bij voorbeeld Polaks zorgvuldig beargumenteerde karakterisering van het monetaire beleid ten tijde van de Republiek). Misschien moet de nadruk hier vooral gelegd worden op een verschil in tempo en fasering. Zo laat bijvoorbeeld Davids door middel van een vergelijking met andere landen in Europa zien dat de deregulering verlaat optrad in de Republiek; een dergelijk internationaal-comparatief perspectief lijkt me heel vruchtbaar maar wordt, helaas, door vrijwel geen enkele andere auteur in dit boek gehanteerd.

Het lobbyen van ondernemers, waar we meteen aan denken als we het woord 'politieke economie' horen, is de kern van de tweede invalshoek, maar hier is het theoretisch raamwerk minder uitgewerkt dan bij het economisch-politiek instrumentarium. De uiteenzetting bouwt voort op de summiere historiografische bespiegelingen (in feite slechts een paar pagina's) waarmee Lesger en Noordegraaf hun inleiding laten aanvangen. Daarbij kiezen ze als uitgangspunt overigens de discussie tussen Klein en Veluwenkamp die al met de door Noordegraaf en Davids geredigeerde bundel *The Dutch economy in the Golden Age* (Amsterdam, 1993) afgerond leek. Viel er, bij wijze van historiografische inbedding van dit werk, echt niet meer over De Vries en Van der Woude te zeggen dan dat ze het overheidsbeleid 'op marginale wijze' (12) behandelen?

Het is ondoenlijk 29 bijdragen, waarvan zoals gezegd 22 aan recent promotie-onderzoek ontleend, in een korte recensie tot hun recht te laten komen. Ze gaan over zowel economisch-politieke instrumenten als over ondernemers die zich met de politiek inlaten en zijn zeer de moeite waard voor iedereen die geïnteresseerd is in het economisch succes van de Republiek. Een hele grove indeling naar invalshoek, van de twee die Lesger en Noordegraaf onderscheiden, levert twee categorieën van ongeveer gelijke omvang op. Het economisch-politiek instrumentarium wordt nader uiteengezet door Aten, Egmond en Poelwijk (nijverheidsbeleid), Colenbrander en Kaptein (beleid voor de textielbranche), Dorren en Ibelings (stadsbestuur), Maassen en Polak (bancair en monetair beleid), Wegener Sleeswijk (belastingbeleid), Bruijn (scheepvaartbeleid), Davids (deregulering) en, tenslotte, Van Schaik en Van Wijngaarden (sociaal beleid). De ondernemersactiviteiten in de politiek worden belicht door Dorren (tweede bijdrage!), Panhuysen, Rommes en Van Tielhof (gilden), Engels, Van Loo, Veluwenkamp en Wijnroks (internationale handelaren), De Jong en Westera (wapenindustrie), De Wit (vissers), Trompetter en Kappelhof (ondernemers in Twente en Brabant) en tenslotte, Enthoven en Gelderbloem (kooplieden in de bestuurlijke elite). Ongetwijfeld zou een lange discussie gevoerd kunnen worden over de verdeling van de afzonderlijke bijdragen over de beide globale categorieën met hun sub-categorieën maar deze globale indeling geeft in ieder geval de grote reikwijdte aan van het onderzoek waarvan de uitkomsten door middel van dit boek worden gepresenteerd.

Wat is de volgende stap? Synthese, denk ik, met gebruikmaking van de hier aangereikte bouwstenen. Er moet meer ruimte zijn voor dwarsverbanden, overeenkomsten en contrasten,

wellicht zelfs voor kwantitatieve exercities dan hetgeen in deze fase mogelijk bleek. Juist het verlangen naar méér getuigt van de waarde van dit werk voor de vaderlandse economische geschiedenis. Het is een rijke oogst, tevens een passende hommage aan de stimulans tot vernieuwing die met name is uitgegaan van de leerstoel Economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam gedurende het laatste anderhalve decennium.

J. Thomas Lindblad

J. de Jongste, J. Roding, B.Thijs, ed., *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* (Hilversum: Verloren, 1999, 313 blz., f45,-, ISBN 90 6550 072 3).

De afgelopen twee decennia hebben Nederlandse literatuurwetenschappers en historici zich op het terrein van het amusement, de humor en de lol van de vroegmoderne mens gewaagd. In die zin sluit de bundel over *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* onder redactie van Jan de Jongste, Juliette Roding en Boukje Thijs goed aan bij een betrekkelijk nieuw thema in de geschied- en literatuurwetenschap.

De artikelen in de bundel zijn een neerslag van een eerder in 1999 georganiseerde studiedag van het Leids instituut voor de nieuwe tijd over het vermaak van de elite in gezelschap tijdens de vroegmoderne periode. Het begrip 'elite' betekent in dit geval: verschillende Europese vorstenhoven, het stadhoudelijk hof in Den Haag en de gegoede burgerij in de Republiek. In het voorwoord vat de redactie de vragen van het boek als volgt samen: welke vormen van vermaak zijn er te onderscheiden? Welk vermaak bleef tijdens de vroegmoderne periode voorbehouden aan de adel? Welke uitingen van vermaak werden in de loop van de periode overgenomen door de elites uit de burgerij? En in hoeverre betrof het vermaak een plichtmatig karakter?

Het is niet verwonderlijk dat de 15 bijdragen zeer uiteenlopende onderwerpen beslaan, want de 16 auteurs zijn afkomstig uit verschillende wetenschappelijke disciplines: de geschiedwetenschap, kunstgeschiedenis en taalwetenschappen. Het wordt nergens expliciet vermeld, maar de artikelen zijn grofweg in drie onderwerpen te verdelen: het decor van vermaak, de verschillende specifieke uitingen van vermaak, en de verbeelding van vermaak in schilderijen, decoraties, toneelvoorstellingen en poëzie.

In een boek dat 'vermaak' tot onderwerp heeft, verwacht de lezer met plezier over vermakelijke dingen te lezen. Die verwachting komt gedeeltelijk uit. De artikelen zijn prettig geschreven en het is duidelijk dat de auteurs gedegen onderzoek naar het onderwerp hebben verricht. De meeste artikelen lezen gemakkelijk en bieden ook veel nieuwe wetenswaardigheden over het vermaak van de elite. De bijdrage van Dick de Boer en Karel Bostoen over de deelname van de Leidse elite aan de Gasthuis loterij van 1596 vond ik daar het duidelijkste voorbeeld van. Het onderzoek naar de rijmpjes (prosen) die de kopers bij aankoop van hun lot maakten, is een originele bron voor het vermaak van de elite. Het is daarnaast ook een vermakelijke bron. Met smaak vertellen de auteurs over de soms pedante teksten die de Leidse bovenlaag vervaardigde om indruk te maken op de toehoorders. Ieder loterijrijmpje werd bij de trekking namelijk voorgelezen ter vermaak van het publiek.

Door de aandacht voor het decor en het gebruik van de verschillende bronnen (zoals persoonlijke beschrijvingen, meubels, tekeningen van tuinarchitecten, schilderijen en toneelspelen) krijgt de lezer een duidelijk beeld van de omgeving waarin het vermaak van de vroegmoderne elite zich afspeelde. Zo geven de artikelen van Otto Wttewaall en Cees de Bondt een indruk